

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. VI, 16

SECTIO FF

1988

Instytut Filologii Polskiej Wydziału Humanistycznego WSP w Kielcach

Marek RUSZKOWSKI

Parataksa we współczesnej prozie polskiej

Паратакса в современной польской прозе

Parataxis in Contemporary Polish Prose

Tradycyjny podział wypowiedzeń złożonych na parataktyczne i hipotaktyczne budzi liczne zastrzeżenia badaczy. Zwraca się uwagę na nieprecyzyjne kryteria wyodrębniania obu klas syntaktycznych¹ oraz na synonimiczność niektórych typów wypowiedzeń złożonych podrzędnie i współrzędnie (zdań przeciwstawnych i przyzwalających, włącznych i przyczynowych, wynikowych i skutkowych).² Prowadzi to do tworzenia pośrednich kategorii, które stoją na pograniczu parataksy i hipotaksy.³

Kwestionuje się również gramatyczny charakter współrzędności, ponieważ „zdania złożone parataktycznie przypominają pod wieloma względami stosunki zachodzące między zdaniem luźno po sobie następującymi [...], łączliwość zdań nie podlega żadnym ograniczeniom poza praktyczno-życiowymi, sensownymi”.⁴ Mimo to wyodrębnianie parataksy jako najprostszej

¹Por. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984, rozdz. *Parataksa a hipotaksa*, s. 238–240.

²Por. K. Pisarkowa: *O stosunkach między parataksą i hipotaksą. Na przykładzie polskich zdań przeciwstawnych i przyzwalających*, „*Język Polski*” 1974, z. 2, s. 81–93.

³Por. G. Walczak: *Z pogranicza parataksy i hipotaksy [w:] Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, red. T. Skubalanka, Wrocław 1978, s. 127–135; S. Jodłowski: *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1977, s. 194–201.

⁴K. Polański: *Składnia zdania złożonego w języku górnośląskim*, Wrocław 1967, s. 33.

formy konstruowania wypowiedzeń złożonych oddaje składni stylistycznej duże usługi. Jest to kategoria zgodnie uważana przez badaczy za typowe dla języka mówionego zjawisko składniowe.⁵ Ilościową przewagę parataksy nad hipotaksą można zaobserwować w gwarach.⁶

Tab.1. Procentowy stosunek parataksy do ogółu wypowiedzeń pokrywających tekst w wybranych utworach polskiej literatury współczesnej⁷

Autor	Tytuł	%
M. Hłasko	<i>Opowiadania</i>	31.0
W. Myśliwski	<i>Kamień na kamieniu</i>	25.6
W. Gombrowicz	<i>Ferdydurke</i>	18.4
B. Schulz	<i>Sklepy cynamonowe. Sanatorium Pod Klepsydrą</i>	16.6
M. Nowakowski	<i>Chłopak z gołębiem na głowie</i>	16.1
W. Gombrowicz	<i>Kosmos</i>	15.8
A. Brycht	<i>Dancing w kwaterze Hitlera</i>	15.0
K. Filipowicz	<i>Księżyc nad Nidą</i>	13.4
M. Dąbrowska	proza	12.2
J. Morton	<i>Appassionata</i>	10.0
średnia -		17.4

Największe odchylenie od średniej wykazują opowiadania Hłaski (13,6%), powieść Myśliwskiego (8,2%) i twórcę Mortona (7,4%). W pozostałych tekstach odchylenie od średniej nie przekracza 6%. Frekwencja parataksy u Hłaski jest trzykrotnie większa niż u Mortona, mimo że w prozie obydwu pisarzy silnie zaznacza się wpływ języka potocznego. Dzieje się tak, ponieważ Morton chętniej wykorzystuje inne konstrukcje imitujące tok mowy żywej: wypowiedzenia niewerbalne, zdania pojedyncze słabo rozwinięte, potoki składniowe. Natomiast w prozie Schulza, opowiadaniach Nowakowskiego i w *Kosmosie* Gombrowicza frekwencja parataksy jest prawie iden-

⁵Por. K. Pisarkowa: *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław 1975, s. 88.

⁶Por. Z. Klemensiewicz: *Niektóre właściwości syntaktyczne chłopskiej mowy potocznej* [w:] *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, wybór prac pod red. A. Kałkowskiej, Warszawa 1982, s. 328; S. Urbańczyk: *Wartość składniowa polskich tekstów gwarowych* [w:] *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968, s. 362.

⁷Por. Z. Bukowcowa: *Uwagi o składni powieści Kornela Filipowicza „Księżyc nad Nidą”*, „Język Polski” 1982, z. 2-3, s. 145-158; Z. Klemensiewicz: *Składnia pisarskiego języka Marii Dąbrowskiej* [w:] *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969, s. 77-96; B. Medyńska: „Składniowa interpretacja stylu powieści »Kamień na kamieniu« Wiesława Myśliwskiego”, maszynopis pracy magisterskiej, Kielce 1986; pozostałe obliczenia pochodzą z moich własnych badań.

tyczna (rozbieżności nie przekraczają 1%), a przecież są to teksty bardzo zróżnicowane i tematycznie, i stylistycznie. Trudno więc mówić o ogólnych prawidłowościach statystycznych.

Stopień komplikacji parataksy przejawia się głównie w krotności zdań składowych.

Tab.2. Krotność wypowiedzeń współrzędnie złożonych w wybranych utworach polskiej literatury współczesnej (w %) – tytuły utworów jak w poprzedniej tabeli

Autor	Liczba wypowiedzeń składowych								Średnia krotność
	2	3	4	5	6	7	8	13	
A. Brycht	75.2	18.6	2.6	1.8	-	-	-	-	2.4
M. Dąbrowska	78.6	16.5	3.9	0.5	-	-	-	0.5	2.3
K. Filipowicz	72.0	19.6	6.6	0.9	-	0.9	-	-	2.4
W. Gombrowicz <i>Ferdydurke</i>	57.3	25.3	10.7	4.0	2.7	-	-	-	2.6
W. Gombrowicz <i>Kosmos</i>	65.6	25.0	6.3	3.1	-	-	-	-	2.5
M. Hłasko	74.2	19.3	5.5	0.5	0.5	-	-	-	2.3
J. Morton	85.0	15.0	-	-	-	-	-	-	2.2
W. Myśliwski	60.9	26.2	7.3	3.2	1.7	-	0.8	-	2.6
M. Nowakowski	84.8	11.4	3.8	-	-	-	-	-	2.2
B. Schulz	66.3	25.3	6.0	2.4	-	-	-	-	2.4
średnia	72.0	20.2	5.3	1.6	0.7	0.1	0.1	0.0	2.4

Zdecydowanie przeważają struktury dwukrotnie złożone, których frekwencja waha się od 57,3% w *Ferdydurke* do 85% w *Appassionacie*. Najprostsze wypowiedzenia 2- i 3-krotnie złożone stanowią łącznie we wszystkich utworach, poza *Ferdydurke* Gombrowicza i powieścią *Kamień na kamieniu* Myśliwskiego, ponad 90% parataksy, a w tekście Mortona – aż 100%. Bardzo rozbudowane konstrukcje, zawierające powyżej pięciu zdań składowych, pojawiają się tylko sporadycznie, gdyż ich frekwencja w żadnym z badanych utworów nie przekracza 3%. Średnia długość parataksy wynosi od 2,2 do 2,6 zdania składowego. We wszystkich analizowanych tekstach widać wyraźną prawidłowość: im wypowiedzenia mają większą krotność, tym ich frekwencja jest mniejsza.

O natężeniu współczynnika intelektualnego decyduje także frekwencja poszczególnych rodzajów znaczeniowych wypowiedzeń współrzędnie złożonych. Najmniejszy stopień intelektualizacji ma parataksa łączna, nieco

większy – przeciwstawna i rozłączna, największy zaś – wynikowa.⁸ Oprócz pięciu rodzajów znaczeniowych wyróżnionych przez Klemensiewicza⁹ uwzględniono również wypowiedzenia wyłączające.¹⁰ Jako kontekst porównawczy posłużyła gwara¹¹ oraz język młodzieży licealnej.¹²

Tab.3. Procentowy udział różnych rodzajów parataksy w analizowanych utworach oraz w gwarze i języku młodzieży

Autor	Rodzaj parataksy					
	Łącz.	Przec.	Rozł.	Wynik.	Włącz.	Wyłącz.
A. Brycht	80.5	12.3	0.7	5.1	0.7	0.7
W. Gombrowicz <i>Ferdydurke</i>	74.8	18.5	5.0	1.7	-	-
W. Gombrowicz <i>Kosmos</i>	85.1	13.8	-	1.1	-	-
M. Hłasko	93.1	5.2	-	0.3	0.7	0.7
J. Morton	83.4	8.3	-	8.3	-	-
W. Myśliwski	75.9	15.3	2.2	6.6	-	-
M. Nowakowski	86.4	4.0	4.8	3.2	1.6	-
B. Schulz	88.4	8.3	0.8	2.5	-	-
średnia	83.4	10.7	1.7	3.6	0.4	0.2
Gwara	73.9	16.5	2.4	5.6	1.6	-
Język młodzieży	62.3	22.9	2.1	3.0	9.7	-

Dominuje parataksa łączna, której średnia frekwencja wynosi 83,4%, a więc jest znacznie większa niż w gwarze i w języku młodzieży. Ten typ wypowiedzeń współrzędnie złożonych występuje z różnym natężeniem w poszczególnych tekstach – rozbieżność między opowiadaniem Hłaski a *Ferdydurke* Gombrowicza wynosi ponad 18%. Istotne różnice frekwencyjne obserwujemy także w parataksie przeciwstawnej, rozłącznej i wynikowej. Parataksa włączna i wyłączająca pojawia się tylko sporadycznie. Porównanie danych statystycznych prowadzi do zaskakującego wniosku: w polszczyźnie mówionej, reprezentowanej przez gwara i język młodzieży, trudniejsze ro-

⁸Por. Z. Klemensiewicz: *Problematyka składniowej interpretacji stylu [w:] Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, s. 458.

⁹Z. Klemensiewicz: *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1961, s. 76-81.

¹⁰Jodłowski: *op. cit.*, s. 193.

¹¹Klemensiewicz: *Niektóre właściwości syntaktyczne...*, s. 328.

¹²Por. E. Laskowska: *Niektóre cechy składniowe wypowiedzi potocznej na przykładzie języka młodzieży [w:] Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, s. 221.

dzaje wypowiedzeń współrzędnie złożonych mają nieco większą frekwencję.

Parataksa jest mało wyrazistą kategorią syntaktyczną, toteż trudno wskazać na jej typowe funkcje stylistyczne. Z analizowanego materiału wynika, że występuje przeważnie między partiami dialogowymi jako zwięzły komentarz informujący o przebiegu akcji i zachowaniu uczestników dialogu, np.:

„Parę wiraży i dopadłem ją, cały czas ostro kręciła, chwyciłem za siodełko, przytrzymałem i stanęliśmy na poboczu.

– Dokąd jedziesz?

Nic nie mówiła.

– Wracamy!

Zakręciłem, ale ona dalej prosto jechała. Zrobiłem się wściekły.

– Chcesz jechać ze mną, czy sama! Powiedz!

Jechałem wolno obok niej, przyspieszyła, wpadliśmy w zakręt, ścięła i zeszła na lewą stronę szosy”.¹³

„W głębi skrzypnęły drzwi i głos wuja zapytał.

– Kto tam?

Prędko złapałem lokajczyka i pchnąłem do stołowego. Przycupnęliśmy za drzwiami. Konstanty zbliżył się wolno i wszedł do pokoju, przesunął się tuż obok mnie.

– Kto tam? – powtórzył oględnie, nie chcąc się zbłąźnić na wypadek, gdyby nikogo nie było”.¹⁴

„Kulka zapytała, zdziwiona.

– A tobie, Leon, co?

Siedział przy stole, zawalonym naczyniami i resztkami bankietu, łysina i binokle błyszczwały, na czole kropelki potu.

– Berg!

– Co?

– Berg!”.¹⁵

„– Cygan... duży kozak – powiedział ten z wklęsłym nosem.

– Razem skakaliśmy na wolność – odpowiedziałem.

Ten trzeci odwrócił się od ściany i też patrzył na mnie.

– No tak – zamruczał Przygoda – tylko że wygląd miałaś taki...”.¹⁶

„Szloma – rzekłem wzruszony – popatrz, oto leży...

Ale on stał zatopiony w medytacji z pantofelkiem Adeli w ręku i przyglądał się mu z głęboką powagą.

– Tego Bóg nie powiedział – rzekł [...].”¹⁷

¹³A. Brycht: *Dancing w kwaterze Hitlera*, Warszawa 1970, s. 105.

¹⁴W. Gombrowicz: *Ferdydurke*, Warszawa 1957, s. 267.

¹⁵Id.: *Kosmos [w:] Dzieła*, t. 5, Kraków 1986, s. 99.

¹⁶M. Nowakowski: *Chłopak z gołębiem na głowie*, Warszawa 1979, s. 81.

¹⁷B. Schulz: *Sklepy cynamonowe. Sanatorium Pod Klepsydrą*, Kraków 1978, s. 138.

Niekiedy wypowiedzenia parataktyczne zapowiadają pewne całości treściowe, stanowią często początek rozdziałów bądź utworów. Na ogół zdania te pełnią funkcję opisową, charakteryzując postacie, rzeczy, zjawiska (przykłady 1–3) lub są lapidarnym wprowadzeniem w przebieg akcji (przykłady 4–5):

1. „Następny dzionek pojawił się roztargniony, suchy i błyszczący, w lśnieniu, niepodobna było skupić uwagi, z niebieskości niebios wytaczały się kuliste obłoczki, pulchne i niepokalane”.¹⁸

2. „Chłopiec liczył sobie piętnaście lat i był wyrosnięty nad wiek”.¹⁹

3. „Już wówczas miasto nasze popadało coraz bardziej w chroniczną szarość zmierzchu, porastało na krawędziach liszajem cienia, puszystą pleśnią i mchem koloru żelaza”.²⁰

4. „Ten człowiek miotał się i cierpiał od dłuższego już czasu”.²¹

5. „Drzwi skrzypnęły i do celi wszedł strażnik”.²²

Fragmenty zbudowane za pomocą samej parataksy uderzają prostotą i nie pozwalają uchwycić skomplikowanych relacji w przedstawianej rzeczywistości. Dlatego też struktury współrzędne rzadko wykorzystywane są do tworzenia większych partii tekstu, np.:

„Filidor wziął kamień i cisnął we wróbla, ale chybił i wróbel poleciał. Słońce zaczynało przypiekać, anty-Filidor wziął bryłę i cisnął w pień drzewa – trafił. Tymczasem Filidorowi nadarzyła się kura, cisnął, trafił, kura uciekła i skryła się w krzaki. Uczeni zeszli ze stanowisk i ruszyli – każdy w swoją stronę.

Nad wieczorem anty-Filidor był w Jeziornie, a Filidor w Wawrze. Jeden pod stertą polował na wrony, a drugi wypatrzył sobie jakąś ustronną latarnię i w nią celował na dystans pięćdziesięciu kroków”.²³

„Wypięty pantofelek Adeli drżał lekko i błyszczał jak języczek węża. Mój ojciec podniósł się powoli ze spuszczonej oczyma, postąpił krok naprzód, jak automat, i osunął się na kolana. Lampa syczała w ciszy, w gęstwinie tapet biegały tam i z powrotem wymowne spojrzenia, leciały szepty jadowitych języków, gzygzaki myśli [...]”.²⁴

Widać więc, że parataksa z różnym nasileniem występuje w badanych tekstach literackich. Jest to zrozumiałe, jeśli się zważy, iż niektórym typom

¹⁸W. Gombrowicz: *Kosmos*, s. 42.

¹⁹Nowakowski: *op. cit.*, s. 139.

²⁰Schultz: *op. cit.*, s. 17.

²¹M. Hłasko: *Opowiadania*, Warszawa 1976, s. 111.

²²*Ibid.*, s. 329.

²³W. Gombrowicz: *Ferdynand*, s. 107.

²⁴Schulz: *op. cit.*, s. 42.

wypowiedzeń współrzędnie złożonych odpowiadają synonimiczne konstrukcje hipotaktyczne, natomiast sprawozdawczo-narracyjną funkcję parataksy mogą przejąć inne struktury składniowe o niskim współczynniku intelektualnym (zdania pojedyncze słabo rozwinięte, równoważniki, najprostsze rodzaje hipotaksy).

Niewielki stopień rozbudowy wypowiedzeń parataktycznych jest wspólną cechą analizowanych utworów. Konstrukcje bardzo rozbudowane są właściwe wypowiedziom hipotaktycznym.

Frekwencja poszczególnych typów wypowiedzeń złożonych współrzędnie nie jest wartością stałą w badanych tekstach, choć zdecydowanie dominują typy najprostsze, które pojawiają się nawet częściej niż w polszczyźnie mówionej.

Parataksa pełni we współczesnej prozie polskiej podobne funkcje: występuje jak gdyby w roli didaskaliów, zapowiada jednorodnie tematycznie fragmenty utworów, podkreśla sprawozdawczy stosunek narratora do przedstawianych zdarzeń. Nie są to, zapewne, funkcje jedyne, wykrycie i opisanie pozostałych wymagałoby jednak zbadania znacznie większego korpusu tekstów.

Резюме

Parataksa рассматривается языковедами как типичное для разговорного языка синтаксическое явление. Преобладающее количество паратаксы над гипотаксой можно заметить в говорах. В избранных произведениях современной польской прозы выступление сложноподчиненных предложений не является постоянной величиной, они удерживаются в пределах от 10% до 31%. Обсуждаемая синтаксическая категория отличается в анализированных текстах похожей многократностью – конструкции содержащие два или три сложных предложений составляют во всех произведениях 80%. Участие отдельных смысловых видов сложноподчиненных предложений не являются равномерным в исследованном материале. В польском разговорном языке, представленный говором и языком молодежи, сложнейшие виды паратаксы выступают чаще, чем в анализированных литературных произведениях. Паратакса в современной польской прозе исполняет три стилистические функции; выступает как бы в роли ремарки, предсказывая тематически однородные фрагменты произведений, подчеркивая отчетное отношение к представленным событиям.

Summary

Parataxis is unanimously considered by research-workers as a syntactic phenomenon typical for the spoken language. The quantitative prevalence of parataxis over hypotaxis may be observed in dialects. In the selected works of the contemporary Polish prose the frequency of co-ordinately compound sentences is not a constant value, it fluctuates from 10% to 31%. The discussed syntactic category shows the similar product in the analysed texts - the constructions containing two or three syntactic sentences constitute over 80% in all works. The share of the particular syntactic types of co-ordinately compound sentences is not uniform in the material studied. In spoken Polish, represented by the dialect and language of the youth, the more difficult types of parataxis have little less frequency than in the analysed literary works. Parataxis in the contemporary Polish prose performs three stylistic functions: it plays, most of all, as if the role of didascaly, it announces thematically uniform fragments of compositions, it stresses the reporting attitude of the narrator to the presented events.